

A MAGYAR LÉLEK ALAPFORMÁI ÉS TERMÉSZETES FEJLŐDÉSLEHETŐSÉGEI

Írta: Boda István

Bevezetés. A magyarság sorsproblémáival foglalkozni ma is — mint történelmi életünkben talán a legtöbbször — kötelesség, hivatás, misszió. Éspedig nem is csak a magyarság érdekében: európai és egyetemesen emberi érdekből is. Megéri azt is, hogy akik kellő és méltó komolysággal szánják magukat e feladatra, maguk akár fel is őröljenek benne (Széchenyi, Teleki Pál). Azok a vizsgálatok, amelyek eredményei alapján az alábbi fejtegetések fölépülnek, a magyar realitás talajából fakadtak, mindvégig ahhoz ragaszkodtak és eddig szigorúbb tudományossággal fel nem tört területen több ponton exaktabb, ezért megbízhatóbb eredményre vezettek.

E fejtegetések újra meg újra visszatérő refrénje: „Szabadítsuk fel, végre, a magyar értékeket, szabadítsuk fel a magyarságot, saját hazájában!” Ne értessünk félre: nem idegen béklyókból, hanem legelsősorban a történelmi alakulásunk folyamán mi magunk által magunkra vett benső béklyókból kell szabadulnunk: gyöngeségekből, hibákból, elmaradottságokból, tévedésekből, gátoltságokból. Ezekből menekülve, könnyű volna a kétségtelenül felvett idegenszerűségetől is szabadulnunk.

Mindannyian jól tudjuk és sokszor hangoztatjuk: Magyarország földje természeti javakban Istentől bőven megáldott föld, De sokkal kevésbé szoktuk helyesen öntudatosítani, hogy nemcsak ez a földterület, mint külső természeti talaj, nagyértékű, hanem rendkívüli értékekben gazdag a földet államhatalmi birtokául megszerző és máig megtartó magyarság maga is — mint benső értéktermő talaj. Ám ennek a ritka értékekben gazdag benső termőtalajnak viszonylag feltűnően kevés a „termés-eredménye”. Bár áldott talaj, legmélyebb értékei máig rejtetten lappanganak, rendszerint csak egy-egy ritka és benső harcaiban már megrendült lelkületű nagy egyéniségben törnek fel tisztán kiforrottan a mélyből, páratlan színű kristályos ragyogással: mintha valami átok fogná le őket, mintha csak a legmélyebb emberi, egyéni és népi tragikum gyötrődő vergődése és vajúdása volna képes a felszínre vetni és a maguk kristályos tisztaságában elénk ragyogtatni őket. De a mélyebbre néző tekintet ott

találja biztos nyomaikat a legszomorúbb mindennapi magyar életben is, még legszégyenteljesebb napjainkban és leggyöngébb pillanatainkban is, és többnyire még a legelesettebb magyarban is. És a jövő sorsunkon aggódó kutató egy reményt keltő, biztató ígéretet is találhat e különös lappangásban: ahol még mindig lappang az érték, ott nem „már kivénült”, hanem éppen fejlődésre és megújulásra képes az élet. Ez a megújulás azonban nehéz; nem ingyen adatik, hanem csak a gyötrődő és felszabadító megtisztulás árán. Képesek leszünk-e reá? Képesek, ha — akár talán csak a végső kényszer hatására is — akarjuk!

Hazánkban a legelső általános kulturális — és egyúttal állammentő — feladat: a valóban magyar értékek viszonylagos terméketlenségét termékenységgé varázsolni, a magyar értékek érvényesülési fogyatkozásait megszüntetni, a legmagyarabb értékeknek — és egy kissé minden magyarnak — tragikumán 'enyhíteni. Mert egy nagy és különös népi-nemzeti tragikumnak kisebb-nagyobb fokát mindannyian magunkban hordozzuk. Lelke legmélyén magában hordozza nyomait — és szenved is miattuk — még a látszólag legmegalkuvóbb, a magát önző érdekekből eladó és gerinctelen magyar is, — úgy tapasztaljuk, hogy a gyakorlati és a szellemi élet minden fórumán. Sőt sokan átveszik e tragikum érzését az idegenből asszimilálódottak közül is. De ők mégsem szenvednek annyit miatta: lelkeségük végső élettani, majd történeti megalapozottsága szerint ők a sikeres életre mégiscsak jobban reászülettek.

De ezt a termékeny és az életben sikeresebbé varázslást nem valósíthatja meg a „kultúrfövény” feladatának bármi erőteljes pusztá hangoztatása, vagy a felülről jövő bármi szaporas és sietős, de mégis hideg kulturális tervezetések, sőt intézkedések sora sem. Legelőször az igazi önismeretre vezessük és mély magába nézésre neveljük a magyart. *Láttassuk meg vele tragikuma valódi, benső forrásait; gyöngeségeit, tévedéseit, gátoltságait. Mutassuk meg, hogy a felszabadulás lehetőségét önmagában hordja.* Jelöljük meg a biztosan-lehetséges felszabadulás útjait. Fejlesszük ki benne a felszabadításra képes igazi akaratot és készséget. Hogy az utóbbiakat sikerrel tehesük, mutassunk neki olyan vonzó és hevítő ragyogású egyéni és közösségi jövő magyar életképet és magyar embereszményt, amelyért érdemesnek érezze az önmaga fölé emelkedés harcát és áldozatát. Mert, amit valóban érdemesnek érez, azért mindig képes volt bármire, amire ember és nép egyáltalában képes lehet. Ez, csak ez ma a leglényegesebb magyar nevelési program: minden távolibb és részletezettebb kultúrprogramnak biztos megalapozása. Mert ha ez az alap megvan, a fejlődés magától, elemi erővel, a felszabadultság belső forrongásából feltörően indul meg, alulról, a nép és az egyesek lelkének mélyéből.

Az alábbi fejtegetések ehhez a feladathoz kívánnak szerény és lehetőleg objektív adalékokkal hozzájárulni.

A lelki alapformák keresésének kínálkozó szempontjai.

A „magyar lélek alapformái” kifejezésnek összes tartalmi elemeit ezúttal nem tehetjük vizsgálat tárgyává. Így sem magyar mivoltunk lényeges jegyeivel, sem a sajátosan magyar lélek fogalmával és e fogalom jellegzetes tartalmi jegyeivel ε tanulmányban nem foglalkozhatunk rendszeresen és részletesen. De fel kell tennünk a kérdést: vajjon milyen értelemben beszélhetünk bármely emberi (egyéni vagy közösségi) lelkiség „alapformáiról”?

Rövid áttekintésben a következőképpen kíséreljük meg a feletetet ebben az újszerűen formulázott tipológiai kérdésben: a) Beszélhetünk „lelki alapformák”-ról egy adott lelkiség *természeti megalapozottsága* szempontjából, így elsősorban a lelkiség végső biológiai: leszármazási, „vérségi”, fajta szerinti megalapozottságára irányozva tekintetünket. („*Fajtatípusos*” alapformák.) A magyar lelkiség alapformái e szempontból egyfelől a magyarságra jellegzetes különböző fajtatípusok szerint különíthetők el: pl. beszélhetünk a keleteuropid (keletbalti), a turánid-alföldi (törökös-mongolos) típus lelki alapformáiról, a dinári, az alpesi, az északi, a mediterrán típus alapformáiról, vagy akár a taurid (örmény), a rjāzan, a mongolid stb. típus alapformáiról. Másfelől kereshetnők azt is, hogy amennyiben a keleteuropid vagy az északi stb. magyar lelkiség eltér az ugyanilyen fajtatípusú nem magyar lelkiségtől (pl. a keleteuropid vagy a dinári szláv lelkiségtől, az északi fajú svéd vagy porosz lelkiségtől), ezek az esetleges eltérések nem olyan mértékűek-e, hogy e fajta szerinti lelki típusoknak sajátos, külön magyar formáiról is jogosan szólhatunk?

b) Beszélhetünk valamely adott közösségi lelkiségnek a *földrajzi, történelmi, szellemi együttélés* által (természeti tájegység, történelmi, szociális, kulturális stb. egység) meghatározott alapformáiról. Az ugyanazon, sőt csak hasonló területen élő egyének, családok, népek stb., mégha fajlag különböző eredetűek is, már csak a talaj, éghajlat stb. földrajzi azonossága által, de még inkább az egyúttal azonos szociális, kulturális, történelmi viszonyok között való együttélésben jellegzetesen közös lelki vonásokat, sajátosan egyező vagy hasonló lelki beállítódás- és magatartásformákat, érzelmi, ítélő, gondolkodási, akaratformákat alakítanak ki magukban. Ezt részben az egynemű *külső*: élettelen és élő behatások, részben a *belső* egymásra gyakorolt kölcsönhatások befolyásának tulajdoníthatjuk. Például szolgálnak a hegyi lakók, szemben az alföldi lakosokkal; a hasonló történelmi sorson átment népi vagy nemzeti közösségek, a hasonló társadalmi tagozódású és szervezetű, hasonló gazdasági

és szellemi kulturális életű közösségek. Nevezhetnők az így kialakuló lelki formákat „tájkulturális”, „sorsközösségi” stb. alapformáknak. E tekintetben is kérdezhető, hogy egyfelől a magyar lelkiségre e meghatározottságoknak mely formái jellegzetesek, és hogy másfelől e táj közösségi stb. típusok terén van-e ismét (és ha van, milyen) sajátosan magyar, a nem-magyar típusokétól eltérő lelki beállítódás- és magtartásforma.

c) Elkülöníthetünk típusos lelki alapformákat a szerint is, hogy az emberi egyének milyen *társadalmi réteg*, osztály, rend stb. tagjai. Megkülönböztethetjük így a különféle társadalmi típusok lelki alapformáit, éspedig ismét egyfelől általános féleléseik és jellegzetességeik szerint, másfelől azonban esetleges külön magyar formáik szerint: pl. a magyar parasztlelkiség, a magyar köztisztviselő, a magyar földbirtokos (földesúr), a magyar „gentry” stb. sajátos lelki beállítódás- és magatartásformáit.

d) A társadalmi problémakör nagyobb egészébe tartoznak, de sajátos érdekességeik miatt külön említhetők a *foglalkozási ágak* szerinti lelki alapformák, kutatva- ismét, hogy a magyar bírónak, vagy a magyar katonatisztnak, vagy akár a magyar lírai költőnek, a magyar politikusnak, szónoknak, az ilyen vagy olyan területen, szakon működő magyar tudósnak vagy iparosnak stb. nincsenek-e a nem-magyar bírói, katonatiszti, lírai-költői stb. lelkiségtől eltérő jellegű, sajátosan magyar formái? (A sajátosan magyar „foglalkozási” lelki alapformák.)

e) De kereshetjük,« természetesen, a tisztán lélektani alapformákat is, így legelőbb a legáltalánosabb, mondjuk így: *személyiségi* lelki alapformákat. Eleve is nyilvánvaló, hogy minden lelki személyiségtípus (karakter- és temperamentumtípus stb.) feltalálható a magyar emberek között is, de éppen nem bizonyos, hogy e típusok mindenik formája valóban jellemző-e általában a magyar emberekre? A legérdekesebb kérdés pedig ebben a tekintetben is az, hogy vajjon vannak-e az ilyen vagy olyan személyiségtípusoknak sajátosan magyar variációi, amelyek természetesen sajátos magyar lelki beállítódásformákat határozhatnak meg?

f) Lélektani szempontokból beszélhetünk azonban az egyes *lelki* funkciókörök viszonylagos dominanciája által megalapozott lelki alapformákról is. Hiszen pl. az „értelemember”, az „érzelemember”, az „akaratember” típusaira más és más lelki érzelmi, ítélő, beállítódás- és magatartásformák jellemzőek. Itt is az érdekelhet bennünket elsősorban: más-e és mennyiben más pl. a magyar értelmi vagy érzelmi ember stb., mint a nem-magyar értelmi — illetve érzelmi ember, és hogy ez eltérések alapján beszélhetünk-e pl. a magyar értelemember sajátos, mondjuk így: funkciódominancia-formájáról?

g) De osztályozási szemponttá tehető végül *egyes lelki jegyek* esetleg rendkívüli, túlzott viszonylagos értéke és dominan-

ciája is az egyén többi jellegzetességeivel szemben. így sajátos lelki értékelési és beállítódási alapformák jellegzetesek a fősvény, vagy a pazarló, a túlzóan érzékenykedő stb. embertípusra. Vajjon más-e és mennyiben más a magyar fősvény, vagy a magyar érzékenykedő, mint a nem-magyar? (A magyar lélek „szimptomadominancia-formái”)

Vannak-e sajátosan magyar lelki alapformák? Ha átgondoljuk a fentieket, felmerülhet a kérdés: mindezek az — egyelőre csak elméletileg lehetségeseknek tetsző — sajátosan magyar variációk nem éppen azért különíthetők-e könnyen el, nem éppen az alapozza-e meg az összes említett (és még egyéb) szempontokból esetleg felmutatható magyar alapformák sajátos külön jellegét, hogy *a külön magyar lelkiség egészének vannak bizonyos végső és sajátos általános alapformái*, amelyek a magyar lelkiségnek bármely különös és részleges szempontból vett megnyilatkozását színezik és éppen magyar jellegük tekintetében értelmezni engedik? Amelyekre tehát minden egyéb, különleges szempontú magyar megnyilatkozási forma — mint végső értelmezési alapokra — visszavezethető?

Hogy e kérdésre felelhessünk, előzetes tájékozódásra van szükségünk legalább a következő tekintetekben: 1. A fentiekben felemlített egyes speciális osztályozási szempontokból adódnak-e vajjon ténylegesen is külön, sajátosan magyarnak tekinthető lelki típusvariációk és magatartásformák? 2. Melyek, általában a magyar lelkiség legjellegzetesebb jegyei? Hiszen ezek a jegyek egymásközi értékrendjük és súlyuk szerint is és sajátos „összjátékukban” is megadják majd az ilyen vagy olyan tipológiai szempontból vizsgált magyar megnyilatkozások külön bélyegét és éppen e jegyek sajátos végső és általános összerendeződése fogja közvetlenül meghatározni a magyar lelkiség feltehető legáltalánosabb formáit. A lehetséges osztályozási szempontokból elkülöníthető bárminő magyar lelki alapforma e sajátos jegyek által öltözik magyar köntösbe. Már pedig mindnyájan tudjuk, hogy pl. irodalmunk, a magyar művészi élet, egész szellemi életünk, mutassa bár fel az európai nemzetközi szellemi fejlődés minden fontosabb történeti irányzatát és mozgalmát, ez irányzatokat mindig sajátosan magyar színezetűvé avatta. (Példák: a magyar protestantizmus és a XVI-XVII. századi vallásos harcok; a magyar gótika, a magyar romanticizmus, a magyar bidermeyer; a magyar „felvilágosodás”, a magyar „liberalizmus” és i. t.) Ezekre az előkészítő kérdésekre ma már biztos, de ezúttal csak mintegy példázóan vázlatos feleletet adhatunk.

a) Általában ismeretes, hogy a magyarság általános lelki képét — amelyik szembetűnően egységes — legelsősorban a keleteuropid és a turanid-alföldi fajtatípus jellegzetességei ha-

tár ózzák meg, és pedig sajátos egymásrahatásban. A magam személyiségvizsgálataiban lélektani szempontból egyáltalában nem is mutatkozik e két alapvető típusnak a vérszerinti magyar származású egyénekben olyan éles és határozott külön-külön jelentkezése, mint ahogy ezt a szétkülönülést a testi jellegzetességeket kutató öröklésbiológusok és antropológusok fel tudják mutatni. Sőt, mintha jogosan állíthatnánk többet is: szinte egyáltalában nincs magyar egyén, akiben — kimutatható faji keveredés nélkül is — az egyik fajtátípus lelki jegyei a másik fajtátípus lelki jegyeivel valamilyen módon ne színeződnének, az egyént esetleg némely belső egyenetlenségbe is kényszerítve. Ez a tényszerűség természetesen együtt jár azzal a másik tényszerűséggel, hogy a magyar keleteuropid, vagy a magyar turanid egyén (de éppenígy a magyar északi, vagy a magyar alpesi stb.) valamennyire más, mint a nem-magyar. Elég pl. ha a magyar és a szlovák keleteuropid egyének erősen eltérő lelki jellegzetességeit vesszük szemügyre, vagy ha a keleteuropid magyart a keleteuropid oroszral hasonlítjuk össze. A példákat felesleges volna szaporítanunk; a testi és a lelki jelleg e nem pontos egymásközi megfelelésének értelmezését ezúttal szintén mellőzhetjük. A magyar lélekben a leglényegesebben e kétféle: keleteuropid és turanid lelkiség hat, amelyek egymással szemben sok és feltűnő eltérést, de némely hasonló, illetve azonos jegyet is mutatnak. E kétféleség a magyar lélekben általában bizonyos termékeny és ritka értékeket felfakasztó, ám belső egyensúlyi zavarokra is hajlamosító feszültségben ötvöződik össze, egymás jegyeit nem egy ponton ki is egészítve. Ez a feszültség rendkívül értékes lelki érzékenységet fejleszt ki. Ha az értékes egyén a belső feszültségnek — az egyensúlyi zavarokat legyőzve — föléje tud emelkedni, egészen ritka ember-nagyságok formálódnak ki, a legtöbbször igen nagy és értékes (bár annál gyötrelmesebb) benső küzdelmek, lelki harcok árán. Ha ez a feszültség nem jut kielégítő megoldáshoz (a kisebbbértékű egyéniségekben, vagy a nagyobb fokú benső zavar miatt, vagy a súlyosabb külső körülmények miatt), a magyar ember magatartása és viselkedése a helytelen reakciómódoknak többé-kevésbé ugyanazokat a jellegzetes fajtaít és ugyanazokat az alkalmazkodási fogatkozásokat mutatja fel, amelyeket az egész magyar életre jellegzeteseknek ismerünk. Ilyenek pl. a hirtelen és szélsőségek közt változó pillanatnyi hangulattól, („úri”) kedvtől vagy csak szeszélytől, vagy sértett büszkeségtől, önértékeskedéstől, sértődöttségtől, stb. való vezettetés; az ellentétes hajtóerők között mint a spontán bizalom és a csalódott bizalmatlanság és túlóvatosság között, vagy a hevesen kitörni vágyó indulat és az önlegyőző elfojtás között való, sokszor kiszámíthatatlan hánykódás (pl. ott és akkor kirobbanó kitörés, ahol és amikor ez célszerűtlen, és fordítva, olyan esetekben esetleg vá-

ratlanul is elkövetkezhető önfékezés, amelyekben helyes lett volna az erélymutatás, a vélemény és az indulat szabadjára engedése). Ilyenek a sokszor mély és állandósult benső elégedetlenkedések és az elégedetlenkedő elfojtásokból felfakadó türelmetlenségi kitörések; az oktan ellenzékieskedés; a nagy elkedvetlenedések és akaratbénulások együtt a hirtelen dac és önfejű tartós makacsság jelentkezéseivel. Ilyen a tartósan egyirányú aktív következetesség gyakori feltűnő hiánya; az elközönyülés és a lomha vagy elkényelmeskedő visszahúzódás; a „minden mindegy” reakciója. Erre vall a társadalmi rang, cím, tekintély elkülönítő fellegvárába menekvés; . a maradiságba, vagy az illúziókba való elvonulás; vakmerő és gerinces bátorság és gyöngé meghunyászkodás; nem egyszer a kisebbértékűségi érzés reakciói stb. E benső harcból — részben egyéb magyar jegyekből is értelmezhetően — sem megfelelően elővigyázatos, körültekintő, okos alkalmazkodás nem származhat, sem egyirányú tartós következetesség, sem okos szervezés, sem a dolgokkal való világos és objektív leszámolás, sem a helyes önalakítás, önfejlesztés és — ha kell — magunkmegújítása, sem megfelelően körültekintő és gondos eltervezések, sem következetes és szigorúan a meghozott törvényes szabályozások szellemében történő végrehajtás. Az utóbbi tereken súlyos akadály a magyar embernek csak önmagába is belenézni önként nemhajlamos volta és a tényleges magyar életnek feltűnő „a-pszichológus” jelege; a szakértelem objektív követelménye és a személyi szubjektív motívumok közül mindmáig az utóbbinak jutó nagyobb súly és egyáltalában a személyes kapcsolatok rendkívüli, káros szerepe stb. is. — E helytelen (itt-ott már bátran abnormisnak mondható) reakciók némelyikében főképen a turanid, némelyikében a keleteuropid jellegzetességnek árnyoldalai válnak uralkodókká, ismét másokban — és éppen talán a legjellegzetesebbekben — főleg a mondott kétféleségnek egymásközi egyenetlenkedése nyilatkozik meg.

g.) *A tájegységi, tájkulturális, sorsközösségi* stb. lelki típusok tekintetében is nemcsak azt látjuk a magyar lélekben és a magyar életben, hogy az élet kényszere többé-kevésbé egymáshoz hasonltja és egyöntetűbbé gyúrja az együttélő különböző embereket (hogy azonban az eredeti különbségek — a2 aktuális alkalmak „hívó jellege” szerint — mégis ki-kicsendüljenek), hanem azt is, hogy a sajátosan magyar lelkiség és a sajátos magyar élet mássá formálja a magyar alföldi lakost, mint amilyen pl. az olasz és dán alföldi ember. A magyar nyelv, a szokások, hagyományok, a gondolkodás és életformák, a közös emlékek, közös történelem, közös érdekek, törekvések és vezető célok, a közös eszmék és eszmények hatására még a közös remények, sőt a veszélyek és a közös célú ideális mozgalmak, akár a forradalmi megmozdulások is, jelentősek e szempontból. Gon-

dőlünk az Erdélyből indult önvédelmi és vallásszabadsági háborúknak, a XIX. század eleji szellemi megújulásnak, a szabadságharcoknak még nemzetiségeink egy részét is lelkesebb magyarságban velünk egyévolvasztó hatására.

De itt nem szabad figyelmen kívül hagyni az asszimilációs és disszimilációs folyamatoknak sokszor meglepő, de — a mélyebbről értelmező szemlélő előtt — könnyen megérthető játékát sem. Ezek a jelenségek éles fényvel világítanak reá arra, hogy a valóban mély, ezért állandósulható hatású asszimiláció mennyivel kevésbé gyakori és mennyivel lassúbb, mint ahogy a felszínes szemlélet rendszerint megítélni szokta (és méginkább: mint ahogy a mindennapi gyakorlati élet az asszimilációt teljes értékűnek elfogadja). Miért van így? Azért, mert a lelki jellegnek az egész egyéni vagy közösségi életre szóló, igazán állandó megalapozója egyedül csak a leszármazás ténye által átörökölt alkat; minden egyéb, még a hosszú földrajzi együttélés, vagy a sok évszázadosán, vagy akár ezer évig közös történelmi múlt, vagy az akár ezeréves közös társadalmi és szellemi élet, a századosán azonos érdekek, remények és veszélyek, stb. sem jelenthetik a mássá válásnak azt a szilárd megalapozását, amely az örökletes alkatnak primitív és semmi emberi erővei és önkénnyel meg nem másítható természeti erejével egyenlő értékű volna. Hunyhatunk szemet — amint mindmáig általában tenni szokás — ez alaptétel igazsága előtt, próbálhatjuk az igazságot tetszetős, felszínes vagy szellemeskedően mesterkéltnél álérvekkel kendőzni vagy akár megtagadni: nemcsak morálisan megvetésre méltó, hanem egyúttal az egész földi emberi élet számára oktalan és botor vállalkozás ez! Mindennek valódi értékét kell tárgyilagosan felismernünk és főleg elismernünk és ahhoz szabnunk gyakorlati életvezetésünket. A Törvényhez — nem az embercsinálta szabályozásokhoz, előírásokhoz, az ú. n. „törvények”-hez, hanem az egyedül igaz, a természettől és az isteni rendeléstől meghatározott törvényekhez. Gyakorlati életünkben is ezeket kell objektív tisztaságukban elfogulatlanul felismernünk, hozzájuk okosan alkalmazkodnunk és azokat magasrendű céljaink érdekében okosan hasznosítanunk. A közösségek valóban homogénné válásának egyetlen állandó hatású eszköze — ha a közösség nem azonos vagy rokonfajtákból tevődik össze — csak a szerencsés keveredés. A többi, kevésbé hatékony eszközök is azonban gazdag bőségben állanak az ember rendelkezésére. így pl. az eddigelé komoly figyelembe csak a legkritikább esetekben vett pszichés eszközök — amelyek megfelelő hasznosításán egyedül válhat valóban eredményessé pl. a nevelés is —, de bizonyos fizikai-mechanikus jellegű módok is (pl. át- vagy el-, esetleg széttelepítése a szociális és gazdasági jellegűek, továbbá a politikaiak, a kulturálisak is, stb. De csak együttes és egyirányúan követ-

kezetes okos felhasználásuk (— lehetőleg a célszerű keveredést készítve és segítve elő —) vezethet komolyabb eredményre.

Talán felesleges is végül arra is utalnunk, hogy a földrajzi tájegység, a kulturális, a sorsközösségi egység stb. a magyar élet körén belül is elkülönítően alakító hatású: pl. az erdélyi magyar általában kétségtelenül mutat bizonyos pszichés eltéréseket az egyéb vidékek magyarságától; közönségesen ismeretes az alföldi és a dunántúli magyarság másfélesége is és i. t.

c) *A társadalmi típus* alapformái tekintetében nincs szükség részletezésre. Csak hazánk földjén maradvá is könnyen kimutatható pl. a magyar és a zsidó származású földbirtokosok pszichés másfélesége. A magyar középosztály, itt is főleg a köztisztviselői osztály, külön sajátosságairól már sokat, gazdagon, sőt mélyen is írtak (egyik legújabb, szép és bátor jellemzése *Szombatfalvy* Györgynek köszönhető). Az alsó néposztályok némelyével, így a magyar parasztsággal — az utóbbi években — még többen foglalkoztak. A magyar típusok e különműködésének szomorú példájaképpen az elszegényedett magyar gentry-családok leszármazottjainak lelki sajátosságait egybeült részletezőbben elemeztük.

d) *A foglalkozási ágak szerint* elkülöníthető jellegzetes alapformák is felmutatnak sajátosan magyar változatokat. Bizonyára valamennyire más beállítódás- és magatartásformákat állapíthatnánk meg — ha exaktabb személyiségvizsgálatokkal már e területen is rendelkezniénk — a magyar katonatisztre vagy kereskedőre, vagy ilyen vagy olyan iparosra stb. is, mint a nem-magyarokra. A magam vizsgálatainak köréből nyilatkozhatom pl. az ügyvédi és bírói beállítódásformák bizonyos különbségeiről a magyar és a zsidó származású ügyvédeknel és bírónál. (Csak egyetlen érdekes ily különbséget említve: a magyar származású ügyvédek elvi és tárgyi alapú, az elv, a törvény sérelmétől kiváltott felháborodásával szemben a zsidó származású ügyvédekben szinte kizárólag csak a személyi gyöngegek, emberi hitványságok miatti morális felháborodásokat találjuk: náluk az elvet magát ért sérelem, a törvény objektív szellemének sérelme szinte soha nem váltja ki a felháborodás kitéréseit. — Sokféle érdekessége miatt utalok egy egybeült hosszabb elemzésben megvilágított másik példára is: Kiss József *Madonna* című költeményének elemzésével igyekeztem részletezően rámutatni arra a nagy különbségre, amely e zsidó-származású nagy lírikusunknak sajátos fajiságot tükröző költészetét a leszármazás szerint is magyar nagy költőink lírájától elkülöníti.

e) Az általános lelki *személyiségtípustól* meghatározott szükséglet-, vágy- és törekvésbeli, a beállítódási, az érzelmi,

akarati stb. alapformák terén elegendő lesz arra utalnom, hogy egyfelől korántsem állíthatók a magyar egyénekre általában jellegzeteseknek a kretschmeri vagy jungi vagy jaenschi stb. típusváltozatok összes formái és hogy másfelől a magyar típusok általában valamennyire mások, mint a nem-magyarok. Így a legismertebb tipológiák szélsőségesen ellentétes típusai általában kevésbé éles ellentétességgel állanak szemben egymással: a magyar egyéneknek még „extravertált” típusaiban is általában feltalálható pl. a világgal szemben (másodlagosan) közönyössé válhatóság és az „introvertálás” hajlandósága. A hypomániás-cyklothym típusú magyar egyénben is megvan a hajlam bizonyos schizothym jegyekre. A magám típusosztályozásai szerint „emóciós” típusú magyarban ott lappang a hajlandóság a „szenvedélyszerű” alakulásokra és a „könnyű lereagálási” típusú magyar egyénben is fel-felbukkan a valóban teljes és szubjektíve kielégítő lereagálódás valamely benső akadály, viszont a lereagálási nehézségekkel küzdő típus nem mutatja fel a perseverációs, megtapadási jellegzetességeknek azt a fokát, amelyik a nem-magyaroknál gyakran megnyilvánul. Kapcsolatos ez a jelenség a normális magyar lelki életnek is azzal a jellegzetességével, hogy az egy irányban következetesen tartó akarat és tényleges életvezetés terén csak igen kevés valóban magyar származású egyén szolgálhat mintaképül (mint pl. Körösi Csorna Sándor: ő is azonban — székely; a Zrinyi-típusú magyar pedig dinári. Nem merem határozottan állítani, de megkockáztatnom talán szabad azt az egyelőre bizonytalan feltevést, hogy a dinári jelleg a régibb magyar életben — már az Árpádok korában — talán nagyobb súllyal érvényesült).

Nem lesz érdektelen, ha példaképpen felemlítek egy másfelé gyakran előforduló, de a magyarok között ritka személyiségi típust: az életművész típusát. Ez a típus — bár akadnak reá jól ismert példák közéletünkben is, főképpen bizonyos társadalmi osztályokban — általában nem jellemző a magyarságra; ha elő is fordul, sajátos formában jelentkezik. Nem véletlen, hogy ilyen tárgyú (az életben való sikeres előhaladásnak, a könnyen gazdagodásnak, az élet henye kiélvezésének titkait stb. megtanítani kívánó) számottevő irodalommal sem rendelkezünk. A magyar általában nem életművész, a legkevésbé: kapcsolatos e jellegzetessége alkalmazkodási fogyatékoságaival, a benső ellentétekben való hánykolódás bizonyos fokának szinte általánosságával, az alapjában derűs, hypomániásan-cyklothym típusú magyarban is fel-feltörő schizothym-jegyekkel (a „sírva vígadás” kifejezés mélyén komoly igazságtartalom él), az alapjában gyors és könnyű lereagálású magyarban is fel-felmerülő gátlásokkal és i. t., valamint sok egyéb magyar jellegzetességgel is. A most mondottak a maguk részéről is nem kis mérték-

ben segítenek az általános magyar „tragikum” bélyegét állandósítani. — De ha általában nem jellemző a magyarra a teljesen benső-gátlások nélküli embertípus, viszonylag éppenúgy nem gyakori a benső egyenetlenségein semmiképpen úrrá lenni nem képes, miattuk a psychotikus (elmebeteg) megrendülésekbe teljesen és menthetetlenül lesüllyedő magyar sem: még a legnagyobb lereagálási nehézségekkel küzdő magyar is a legtöbbször képes marad valami módon nem veszni el végleg a maga benső zavaraiiban. „Keményebb fából faragott”, önértékérzetét nehezebben elvesztő, komolyabb érzelmi és morális világú, de józanabb értelmű is a magyar, semhogy bizonyos fajta (pl. teát-rálisan hisztériás) abnormis reakcióba való menekvést könnyen megengedhessen magának, vagy hogy állandósult öncsalással keressen menedéket bizonyos más pszichotikus formákban. A határt gyakran súrolja, de át ritkán lépi, és ha átlépi is, elég gyakran visszamenekülni is képes belőle. Részben ezért is gyöt-rődik tovább, fájdalmasabban és komolyabban, mint általában némely más nép fiai, de a mély, gyöt-rő és komoly szenvedések-ből egészen ritka emberi értékek csiszolódnak ki, érzelmi, értelmi, de morálisak és művésziek is. Egyébként az elme-gyógyintézetek ápoltságainak pusztá statisztikája is mutathatja, hogy a magyar — bár az életsikerben sokkal kevésbé részes és bensőleg sokkal komolyabban szenvedő — általában mégis kevésbé gyakran menekszik a súlyosabb benső megrendülé-sek eseteiben a pszichozisba, mint némely más fajták fiai. Ele-gendő erő, ma is ősi erejű képesség van benne, hogy „úr”-rá le-^{*}gyen „önmaga felett” is: erő és képesség, amelyik legalábbis a végső kényszerek helyzeteiben kimentí a pusztulásból. Ha ugyanez az erő és képesség máskor is okosan érvényesülni tudna, sok tekintetben másként alakult volna már a múltban is a magyar élet, bizonyára a magyar történelem is: sorsunk nem kis mértékben mi magunktól meghatározott, számunkra való, mimagunknak megfelelő.

f) Az egyénre vagy közösségre viszonylag dominálón jel-legzetes *lelki funkciókörök* tekintetében már az eddig mondot-tak maguk is azt valószínűsítik, hogy a dominálón „értelmi” — vagy a dominálón „érzelmi” stb. — magyar is sajátos, magyar bélyegzettségben, köntösben mutatja fel ezeket az embertípuso-kat. Ha pl. az ú. n. akaratemberek energiája többféle más faj-tájú embereknél gyakran táplálkozik pusztán a másokra min-den tekintet nélkül való, velük szemben hideg, sőt embertele-nül könyörtelen, önző, mohó, kapzsi és telhetetlen érvényesülé-svágyból, ez a lelki beállítódásforma a különben sem gyakori magyar akaratemberekben csak igen ritkán található fel. Va-lami másokra is tekintés, valami könyörület, jólelkűség stb.

szinte minden esetben színezi. De annál gyakoribb magyar lelki beállítódásforma az, ahol az akarat valamely eszmei cél, nemes és nagyszerű cél felé feszül, az érzület és a morál mély komolyságból fakadóan és a legtöbbször egyúttal az értelemnek (önérdeken felülemelkedő) ritka objektivitású elfogulatlanságára képesítőén. — A magyar érzelemember nem felszínes érzélgésű, nem szentimentális formájú, nem is álpátoszú vagy túlzóan teátrális megnyilatkozású; nem játékos, hanem mély és komoly érzelmektől átfűtött egyéniség. Ezért olyan sajátos és komoly varázsú (egyúttal komoly tartalmú is) a magyar lírai költészet is Balassától Csokonain, Vörösmartyn, Aranyon, Vajdán stb. keresztül Adyig és utána is. Az igazán magyar értelemember általában nem a „hideg ész” rideg számítású és szívtelesen racionális embere, nem az értelmet csak az önérvényesítés céljára kihasználó, bármily álérvelést a maga hasznára, vagy éppen a mások szándékos megrövidítésére magának megengedő ember. A hideg értelemembernek ilyen „alakja” nem magyar. Nem véletlen ezért, hogy annyiszor töprengenek nagy magyarok (pl. Madách is, Széchenyi is) az egymással általában élesen szembeállított ész és értelem, okosság és eszesség stb. különbségein, — és soha nem törnek lándzsát a ridegen számító hideg ész mellett. A józan és a tényekkel, a meg nem tagadható adottságokkal számotvető értelem, az objektív igazság-elfogulatlan felismerésszervezőként felhasznált értelem (ám nem az igazságot komoly dolgokban is csak a szubjektív érdek javára csűrőcsavaró, elferdítő okoskodás, sem pedig a tisztán formai logicizmus), valamint a mély, meleg, nemes érzülettel és morális komolysággal és felelősséggel párosuló értelem: ezek és hasonlóak a magyar értelem jellegzetes formái. Ilyen értelem hatja át jogászainkat, bíráinkat, nagy államférfiainkat és szónokainkat is: a típusosán magyar szónokok többsége a józan értelem embere, még a hitszónokok is. De ezt a józan értelmet soha nem fagyasztja meg a hideg racionalizmus, a hideg intellektualizmus szelleme: mindig a nemes „éthosz”, emberiség, érzületi, morális, hazafias, általános emberi és vallásos emelkedettség hevélete élte. A magyar vallásos ember is sajátos színeződésű: magyar földünk nem az élettől visszavonuló, elvont miszticitású, vallásos hősök hazája. Zolnai Béla a katolikus Rákóczi-iról az utolsó nyáron Kassán, az ottani nyári egyetemen tartott előadásában, de ugyanígy értékes Rákóczi-könyvében is mélyreható szép rajzát adta a Fejedelem vallásosságának, ő maga a magyar miszticizmus nagy képviselőjének mondja Rákóczit, — mégis milyen, szinte felmérhetetlenül nagy az a távolság, amelyik ezt a misztikusnak mondott magyart a nyugati vallásos rajongóinak igazi miszticizmusától elválasztja. A magyar sokszor

elesett, de még az elesett magyar sem menekült teljesen az irracionális és irreális vallásos misztikába; ilyen misztikusok általában csak az alacsonyabb értelmi szinten álló szektások között akadnak.

g) *Egyes lelki jegyek* dominanciájával kapcsolatosan is érdemes volna keresni pl. a fősvény vagy a pazarló stb. típusok sajátosan magyar formáit. Ilyen irányú vizsgálati anyaggal ma még nem rendelkezünk; a kérdés vizsgálata azonban, a már mondottak után, elvi új eredményt bizonyára nem hozhat.

Már e vázlatos fejtegetések is eléggé láttatnak annyit, hogy a magyar lélek valóban sajátos formákat mutat a legkülönbözőbb szempontokból elkülönített általános emberi lelki típusokban. Mi e jelenség végsőbb, mélyebb alapja? Természetesen a magyar lelkeség sajátos egésze, különösen az egyes lelki hatóerők egymáshoz viszonyított súlyának sajátos rendje, az általános lelki indítórugóknak a magyar lelkeség számára jelentett sajátos értékrendje. A magyar lelkeség egyes vonásaival sok egyéb helyen foglalkoztunk, leginkább a szerint csoportosítva e jegyeket, hogy milyen módon, milyenféle és milyen irányú érzelmi, értékelő, ítélő állásfoglalással helyezkedik el, „állítódik” be a magyar ember önmagával, más személyekkel, az élet különböző (elméleti és gyakorlati) köreivel, feladataival, értékcsoportjaival, eszményeivel, a transcendenssíkokkal stb. szemben: hogy ezek az ő számára milyenfokú vonzó vagy taszítóerőt jelentenek, minő és milyenfokú „felszólító” jelleggel bírnak, mennyi vágyat, törekvést, lelki erőfeszítést képesek benne felkelteni és kiváltani stb. Másfelől arra is törekedtünk, hogy bizonyos, kevészámú középponti végsőbb jegy körül — azokból mintegy levezetve — is értelmezzük őket: így főleg a senki és semmi ellen nem irányuló, sőt mások, a világ és az élet felé jóindulatú (és nagylelkű gesztusokra is képes) spontán és elsődleges, eredeti lendület nagy jelentőségét igyekeztünk a legtöbb alkalommal hangsúlyozni. De csoportosítottuk a magyarság lelki jellegzetességeit — gyakorlati szempontokból — a magyar „értékek” és a magyar „hibák” szerint is. E tanulmány címének és eddigi szempontunknak megfelelően ezúttal egy új csoportosítási szempontra hívjuk fel a figyelmet. Azt kérdezzük: vajon elkülöníthetők-e a magyar lelkeség egészének olyan mély és sajátos, általános „alapformái”, amelyek végső fokon határozzák meg a fentebb felemlített összes típusféleségek tekintetében felmutatható külön magyar variációknak most vázolt sajátos bélyegét? Másképpen: mely elvileg feltehető — legalapvetőbb és legáltalánosabb sajátosan magyar lelki alakok határozzák meg a fentebb említett tipológiai lelki alapformáknak sajátosan magyar variációit?

Hogy szigorú tudományos exaktsággal felelhessünk e kérdésre, előkészítésül szükség van arra, hogy egyfelől elméletileg általában tisztázzuk a „lelki alapformák” kifejezés pontos értelmét, elméleti és gyakorlati értékét, e fogalom viszonyát a „típus” fogalmához és i. t. Erre a feladatra most nem vállalkozunk. Csak egy gyors első tájékozódást próbálunk elősegíteni e területen, egyelőre inkább csak a gyakorlati célszerűség szempontjából. Pontosabban éppen magyarságismeretünk elmélyülésének hasznára: a magyar élet termékeny megújulását a legmélyebb lelki alapokra építeni hivatott, célszerű magyarságvezető és magyarságnevelő munkának gyakorlati szolgálatára.

A lélektani személyiség „rétegzettsége”. A legáltalánosabb lelki alapformák csoportosítására termékeny szempontot érvényesíthetünk pl. az alapformáknak az egyes lelki funkciókörök szerint való elkülönítésében (pl. egy adott lelkiség értelmi, érzelmi, vagy törekvéses-akarati stb. alapformái) és méginkább a különböző elméleti és gyakorlati tárgy-, élet- és feladatkörök irányában valamely adott lelkiség által felmutatott értékelés- és beállítódásformákra irányítva figyelmünket. Nem látszik viszont hasonló termékenységgel célravezetőnek pl. a lelki rétegzetség szerint való alapformák keresése, merthoz mintegy szét-töri a személyiségnek a valóságban többé-kevésbé egységes egészét. Mégis — a sajátos lelki beállítódás alapjainak mélyebb megértése kedvéért — szükséges felvázolnunk a személyiség „szerkezetének” szemléletét, amint azt saját vizsgálataink alapján látjuk.

1. A legmélyebb személyiségi réteg — az átörökölt alkati (konstitúciós) alapréteg — minőségi szempontból a végső biopszichés szükségleteknek és képesség-alapoknak mennyileges és formai szempontból a végső személyi energia-mozgás-forma-alapoknak, ezekentúl a végső fejlődés-alapoknak rétege. E réteg végső fokon határozza meg az egyéni lelkiség minden irányú megnyilatkozásait, de még semmikép nem mutatja az egyéni lelkiség határozott jellegű, szilárd kialakulását: „csak” éppen az egyén számára lehetséges további kifejlődések, kibontakozások legvégső, alapideterminánsait jelzi, és így pontosabban csupán az ezen az alapon lehetséges kifejlődésnek elsődleges (természetes) irányvonalait és a lehető egyéni fejlődés általános, legtágabb kereteit határozza meg.

2. A második, középső személyiségréteg — mintegy „motivációs” réteg — egyfelől az első réteg gyökérjellegzetességeinek természetes fejlődése rendjén kibomló, immár határozottabb irányú és minőségű impulzusok, érdeklődések, hajlamok, vágyak, motorikus, értelmi, érzelmi, törekvéses fejlődések nagy

mozgalmasságát öleli fel, másfelől pedig egyúttal már a kívülről az egyénre ható legkülönbözőbb befolyásoló tényezők hatására is (— „másodlagos” stb. lelki jellegzetességeket is kiformálva —) alakul. Mindkét oknál fogva természetesen az állandó formálódás-folyamatnak, az állandóan továbbalakuló életmozgásnak befejezetlen képét mutatja. Bár a formálódás rendjén lassanként egyre állandóbbakká jegecesednek ki az egyéni lelki életet irányító belső motívumok és egyre teljesebben bontakoznak ki bizonyos állandósuló értékelő, ítélő „beállítódási” és magatartásformák, e középső réteg tényleges mozgalmi a pillanat aktualitása, a külső-belső „konstelláció” vagy „konfiguráció” szerint alakulnak. Ez a személyiségréteg éppen a mindenkor aktuálisan érvényesülő lelki élet állandóan változó benső rugóinak rétege; ha tisztán ennek szempontjából vizsgáljuk az egyén lelki életét, az egyik pillanatban egészen más motívumok domináló hatását látjuk érvényesülni, mint a másik pillanatban. Így pl. ugyanannak az egyénnek tényleges magatartásában egyszer a jóindulatú közvetlen-gátolatlan és bizalmas másokfelé fordulás, máskor a másoktól gyanakvóan elfordulás, vagy az ellenük irányuló ártani vágyás motivációja lelepleződik elénk.

3. A harmadik, felszíni réteg végül — objektíve — a kifelé (így a külső szemlélő tapasztalása elé is) megnyilatkozó külsőleges magatartás, a ténylegesen nyilvánított értelmi ítélet, érzelmi értékelés, akarati szándék és külső viselkedés stb. jellegzetességeit foglalja magában. — Szubjektíve — pedig nagyjában a maga az egyén előtt is tudatosná vált (vagy legalább tudatosulható, a tudat felszínében tükröződhető) lelki életet jelzi, így egyfelől — objektíve — a mélyebb lelki mozgalmaknak és a (legnagyobb részükben a tudatosság alatt és a tudatosultságtól függetlenül lefolyó) lelki feldolgozásoknak mintegy már kész eredményeit mutatja fel, másfelől — szubjektíve — azt tárja elénk, amit az egyén is önmagáról és minden egyébről tud (vagy tudni vél), illetve maga is tudhat. Vagyis az igazi, tényleges benső lelki életnek sok vonatkozásban, a tudati tükröződés általános fogyatkozásai, természetes szubjektív ferdtései miatt nem pontosan igazi képét. Az a lelki réteg ez, amelyik a külső megfigyelő elé mint a belső lelki mozgalmaknak kívülré mutatkozó kész „eredménye” bontakozik ki, sok vonatkozásban az egyén tudatos szándékaitól is meghatározottan. Könnyű átértenünk, hogy az egyénnek e kívülré megnyilatkoztatott véleményei, ítéletei, értékelései, állásfoglalásai, e kívülré megnyilatkozó cselekvő magatartásai és viselkedései egyfelől nem mindig felelnek meg az egyén igazi benső lelki lényegének, másfelől közvetlenül szinte semmit sem mutatnak fel a kifelé

megnyilatkozásra jutott magatartás mélyebb motívumaiból, még az állandósult tényleges benső vágyakból, és szándékokból, törekvésekből, az igazi érzelmi világból, a valóságos benső értékelő és ítélő magatartásból sem és í. t. Ugyanazt a külső cselekvést a legkülönbözőbb, akár ellentétes lelki motívumok determinálhatják: ugyanúgy adakozhat adott esetben egy rideglelkűen önző és anyagiasságú egyén — ha pl. ebből a (nyilvános) adakozásból valami szubjektív haszonra számíthat —, mint a legmelegebb szívű emberbarát. Ugyanegy véleményt nyilváníthat az, akinek ez a vélemény a maga igazi meggyőződése, és az, aki egészen más véleményen van ugyan, de másokat félre akar vezetni. Ugyanegy akarati szándékot nyilváníthat az, aki egy tervet valóban végre akar hajtani, és az, akinek semmi igaz akarata nincs ez irányban. A szeretetet hirdetheti az is, aki valójában közönyös, sőt az is, aki igazában csak a gyűlöletre képes a kérdéses személlyel vagy üggyel kapcsolatban. És éppen nem biztos az sem, hogy csak önmaga előtt is világosan vagy legalább igazi értékében tudatosítani képes az anyagiasságú önző, de adott esetekben ténylegesen adakozó egyén a maga valódi önzését, éppenígy a kordivat, vagy az opportunizmus hatására ilyen vagy olyan véleményt nyilvánító egyén a saját maga egészen más igazi, benső állásfoglalását, sőt akár a lelkes akarati elhatározások tömegszuggerációja alatt önmagát is lelkesedni vélő egyén a maga lényegszerinti lelkesedéshiányát, vagy a saját akaratának tényleges gyöngeségét és így tovább.

Nyilvánvaló a fentiek után, hogy az egyénnek, vagy pl. egy népi-közösségnek valóban jellemző legáltalánosabb lelki „alapformáit” is elsősorban a benső fejlődésnek már állandósult sajátos irányulási jellegzetességeiben kell keresnünk; de ezenkívül számot kell vetnünk az egyéni vagy típusos közösségi személyiségre sajátosan jellegzetes tárgyi („tartalmi”) és formai (mennyleges, dinamikus stb.) jegyekkel is. A normális és egészséges „lelki személyiség”-nek nagyjában egységes jellegénél fogva az iránytényezők, a tartalmi tényezők és a formai tényezők egymásközt sokféleképp kapcsolódnak; Ám egyik a másikban teljesen nem oldódhat fel, mert e tényezők specifikusan más és más pszichés jellegűek. Így pl. az objektív igazság felé irányuló bármilyen őszinte és mély törekvés, mint irányjelleg még nem jelez szinte semmit az egyén értelmi képességeiből — természetesen pl. a látási, vagy hallási stb. érzetek jellegéből sem — mint tárgyi minőségekből; és a kettő együttesen sem sokat jelez az egyéni energia tényleges valósító erejéből, mint formai, illetve kvantitatív-dinamikus jellegéből. Hogy az egyikféle tényező ilyen vagy olyan jellege bizonyos következtetéseket mégis megenged a másikféle tényező jellegére vonatkozóan, ez természetesen

tesen igaz, az egész személyiség egységéből folyó annál a szerkezeti szabályszerűségénél fogva, amelyik bizonyos megfeleléseket mutat a legheterogénebb jellegű pszichés jegyek között is. Az ötletben, fantáziában gazdag érzelm is pl. (tartalmi jegy) eleve következtetni enged az értelmi munka viszonylagosan dinamikusabb, mozgalmassabb jellegére, de pl. a kitartásra már nem, míg az igazságra való törekvés — irányjegy — éppen a viszonylagosan nagyobb fokú kitartásra is következtetni enged, ám a lelki energia és az akaraterő fokára ez sem enged következtetést. Az ilyen szabályszerű megfelelések mintegy az együttj árasra való bizonyos fokú hajlandóságot, inklináltságot jelzik csupán. Néha azonban igen feltűnőek lehetnek: pl. az általában vidám hangulatú egyén (tartalmi jegy) rendszerint energikusabb és gyorsabb tempójú is (formai — dinamikus — motorikus jegy) a közönyös vagy éppen borús hangulatú egyénnel szemben. Igen éles és pregnáns ily „megfelelések” állanak fenn az ugyanegy kategóriába tartozó heterogén lelki jegyek között: pl. a szín- és hangérzetek ily „szinesztéziás” kapcsolata utal a „kiáltó szín” kifejezés, (tartalmi jegyek) a hőérzet és érzelmi jelleg szinesztéziája jelentkezik a „meleg-érzés”-ben; tér-érzet és a legbensőbb lelki jegyek szinesztéziája érvényesül a „mély értelem”-ben, stb. Az „előtt”, „után”, „jobb”, „bal”, „lent”, „fent”, sajátos átvitt értelmek (a jövő „előttünk” áll; „balsors”, „ballépés” stb.) ilyen alapon alakulnak ki. Az elvontságok jelzésére általában ilyen alapon foglaltattak le eredetileg konkrétségeket jelentő szavak: „capiro”. (a magyarban is — értelmileg — „felfogok”, a németben pl. „erfassen” stb. stb.). A mi szempontunkból a legfontosabbak a három lelki alaprétég jegy csoportjai között fennálló szabályszerű „megfelelések”, de itt már világosan felismerhető „szerkezeti viszonyok”. Így a mélyréteg végső biopszichés szükségleteinek felelnek meg a motivációs réteg elsődleges érdeklődésirányai, a természetes figyelemirányulások, az elsődleges impulzusok és tendenciák stb. A mélyréteg képességei és a motivációs réteg érdeklődésirányai között is van legalábbis együttjárási hajlamosság, bár a valóságban előfordul az olyan irányú érdeklődés is, amely irányban képességünk nincs, ilyenkor sem dőlnek meg azonban az általános szerkezeti és megfelelési szabályok; az említett esetben pl. vagy csak álérdeklődésről van szó, amelyik nem fog tartósan bizonyulni, vagy pedig az érdeklődést egyedül az ilyen irányú szükséglet határozhatja meg. (Ekkor igazában a szükségletnek és képességnek egymásközi megfelelése a fogyatékos, ami kis fokban nem súlyos dolog; az irány jegy és tartalmi jegy specifikusan mások, bár az eszményi egységű emberben ezek is megfelelnek egymásnak: amire szükségünk van, arra van ké-

pességünk is. Ahol ez az alaphelyzet nem elegendőképpen érvényesül, valójában már a lelki élet „normalitása” forog kisebb vagy nagyobb veszélyben.) A normális és egészséges lelki életben, „ideálisan”, a felszíni réteg „eredményei” megfelelnek a mély réteg szükségleteinek és képességeinek és az ezen fölépülő motivációs jegyeknek. Még a tudatosulás is „ideálisan” az igazi benső lelkiiséget „hajlamos” tükrözni. De mégis mindenkiben „ferdít” a tudat, ám az sem szól a megfelelési törvény ellen: a „kés” jelleg a lelki életben is különféle erőhatásoknak eredője: a tudat az önérdeket szolgálja. De az önérdek maga is éppen nem egyszerű valami — gyakran éppen a látszólagos önmegtartózkodás a legjobb védője —. Az egész „élet” már gyökerében nem egyszerű és fogalmához is már hozzátartozik egy bizonyos fokú egyenetlenség: örök egyensúlyhiány, örök törekvéssel új meg új egyensúlyi állapot — a fejlődés szakában egyre magasabbrendű, magasabbszintű egyensúly felé. A teljes egyensúly elérése az élet megszűnésével egyenlő, a halállal. Természetes, hogy így van a lelki élettel is: alapegységét örök egyenetlenségek színezik, de nélkülük érdekessége sem volna, szépségei sem volnának, — és 'értéket sem tudnánk kitermelni. Az egyenetlenség arra való, hogy legyőzni próbáljuk őket, és annál többet vagyunk képesek legyőzni belőlük, minél magasabbrendű értékszintre emelkedünk, a magasabbrendű értékszintet viszont csak a magasabbfokú ellentéteket is egyeztető erőfeszítéssel érhetjük el . . .

Úgy látszik, hogy túlságosan elkalandoztunk az elméleti fejtegetések útvesztőibe. Pedig éppen azért tettük, hogy a helyes utakra könnyebben találhassunk reá. Mindannak, amiről szó volt, hasznát vesszük a következőkben: jellegzetes jegyeinek finomabb benső összefüggéseiben és tragikumának is nagyobb mélységében fogjuk tudni megérteni, a „magyart”, mint ahogy enélkül képesek lehettünk volna reá.

Irányulás és irányítódás. Az irány jegyek, tartalmi jegyek, formai jegyek közül a legalapvetőbb, középponti jelentőségűeknek az irányjegyeket kell ítélnünk. Azt jelenti ez, hogy a normális és egészséges, vagy még inkább: az „ideális” emberben az a leglényegesebb, hogy milyen irányú szükségletei, vágyai, törekvései, érzelmi, értékelő, cselekvési „beállítódásai” vannak. Csak másodlagosabb kérdés, hogy ezekben az irányulásaiban milyen képességeket tud érvényesíteni és hogy milyen energiával (és milyen specifikus „formákban”) képes szükségletei, vágyai kielégítésére, törekvései eredményhez juttatására. Az ember legfőbb lényege: irányulásai. Hiszen ez minden mozgásnak alapjellege, ez alapjellegzetessége az életes mozgásnak is;

a mozgásnak legelőbb iránya van és csak mintegy „azután” (mint „jelző”-i attribútumai) vannak gyorsasági, formai jellegzetességei is, mondhatnók eredményességi és színező jegyei, amelyek a normális és egészséges élőben az alapvető irány jellegnek — a „természet” végsőbb egyensúlyát tükrözve — általában többé-kevésbé megfelelnek. Meg kell egy percre állanunk ennél a pontnál, nemcsak normális, hanem pedagógiai okokból is. Könnyen mondhatná valaki — a felszínes érvek rendszerint könnyen kéznél vannak —: a jószándék még semmi, az eredmény a fontos. Ez az érvelés azonban lényegében hamis: ha igazi a jószándék — és nemcsak olyan kívülre mutatott látzat, vagy legalább „langyos” közönyösség, amilyent bizonyos megvetéssel szokás a „puszta jószándék” néven nevezni. Akkor föltétlenül jelentkezik valami „eredmény” is, mert a valóban határozott „szándék”: állandóan ható, az egyén egész énjét átható, állandóan tevékeny bélyeg. Ahol pedig igazi jószándék ellenére sem áll elő eredmény: abnormis lelkiségről van szó; legalább is vagy az abnormis energiátlanság és az abnormis akaratgyengeség, vagy az abnormis értelmi gyöngeség, sőt akár bizonyos abnormis morális fogyatkozás stb. abnormálításai által. Tudjuk, egyetemesen elfogadott erkölcsi tanítás az, amelyik szerint a moralitás szempontjából az érzület a lényeges, nem pedig a cselekvés maga. Ez az állásfoglalás pszichológiaiilag jogos. De hangsúlyozást érdemel, hogy a közönséges gyakorlati élet különböző területein is ezek a mélyebb benső irányulástényezők (érzület, beállítódás, igyekvő törekvés, munkaképesség, kívánatos irányú „ambíciók”, alkalmazkodási hajlamoság stb.) általában jelentősebbek, mint amennyire ténylegesen tekintetbe venni szokás őket. Áll ez a nevelés területén is, pl. az egyes iskolai tantárgyak tanításában is. A megfelelő „érzékenek”, képességeknek valóban fejlesztően irányított kibontakoztatása általában háttérbe szorul a „kész” ismeret, a kész adat megtanultatásával szemben. Általában, mondom, mert pl. a mennyiségtani érzék valóban módszeresen fejlesztetik, de már a történelmi érzék nem, még a nyelvi érzék sem, a kémiai érzék is kevésbé és így tovább; általában nem fejlesztetik öntudatosan és módszeresen a logikai érzék sem, inkább, főleg a matematikai, fizikai stb. levezetések kapcsán, mintegy melléktermékként, magától fejlődik. Ugyanebből a szempontból sok a hiány az érzelmi-akarati-morális nevelés terén is, a „jellemnevelés” terén is. Pl. a külsőleges, kifelé mutatott tekintély-respektálásnak, a külsőlegesen „szabályszerű” fegyelemtartásnak, a „szolgai” jellegű engedelmeskedésnek (mintegy „statikus” bélyegékként való) megkövetelése gyakran jut erőteljesebben hangsúlyhoz, mint a benső tekintélyézés sajátképpen, „sajátelvű” (és

mintegy „dinamikus”) fejlesztése, vagy az önfegyelmzésre irányuló benső magatartásnak fejlesztő erősítése és az engedelmesség önkéntes és jó érzéssel vállalandó benső beállítódásának tervszerű és célszerű fejlesztése, vagyis mint általában a „morális érzület” fejlesztése. Az értelem és a moralitás természetes benső kapcsolódásának átéreztetése terén is alapvetően jelentős fogyatkozás, hogy az objektív igazságra való legfontosabb és legalapvetőbb értelmi és egyúttal morális törekvésnek (iránytényező) céltudatos és módszeresen fejlesztő erősítésével szinte egyáltalában nem, de mindenestre sokkal kevésbé találkozunk, mint pl. matematikai, fizikai stb. szabályok (tartalmi jegy) helyes alkalmazásának követelményével, illetve a — nem is mindig öntudatosított — logikai helyesség statikus megkövetelésével. Még a gazdasági technikai életben is nem egyszer fontosabbak a munkára való legmegfelelőbb beállítódásnak, a feladattal, a feljebbvalókkal és alárendeltekkel vagy a közösséggel stb. szemben való beállítódásnak (irányjegyek) tényezői, semmint maga a sajátosan „gazdasági” érzék, a tényleges technikai készség, vagy maga a szaktudás (tartalmi jegyek). Ez az igazság újabb időben a „pszichotechnikában” is elvileg elismertetik, bár a valóságos pszichotechnikai vizsgálatokban még ma is hiányos ennek az elvi igazságnak gyakorlati értékesítése.

Mi az iránytényezők e különös fontosságának mélyebb oka? Igen egyszerű: az irányulástényezők egyúttal természetszerűen irányító tényezők is, a lelki fejlődést, emelkedést is irányító tényezők. Voltaképpen hármasságuk van: 1. az egész lelkiiséget befolyásolják és alakítják, 2. elősegítik a szükséges tartalmi jegyeknek (pl. a megfelelő „képességek”-nek) és a szükséges mennyileges-formai-motorikus tényezőknek kívánatos irányú fejlődését is, 3. az egyes tartalmi és formai tényezőknek esetleg fogyatékosabb érzékéért, e rész-értékek esetleges fogyatkozásaiért az egyéniség egésznek egységesített és megfelelően koncentrált energiájával adnak bőséges kárpótlást. Akkor is, amikor a „jellem”, a „moralitás”, a szociális érzület, az ideális eszményekre törekvés elsőbbségéről szokás beszélni a tudással, sőt tehetséggel szemben: igazában ilyenkor is az egész egyént vezető irány tényezők szupremációja nyer — ha sokszor nem is pontos tudatosítással — tényleges hangsúlyozást. Megemlítést érdemel e ponton, hogy az ú. n. önnevelés is csak ez iránytényezők megerősödése útján válhat igazán eredményessé, márpedig minden eredményes nevelés egyúttal önnevelés. A kívülről jövő nevelő hatások irányvonalait a neveltnek bensőleg kell vennie, a magáévá kell tennie. A nevelés legértékesebb

formai eredményeül a további önfejlesztésre való benső képesség válást kell tekintenünk.

Lássuk itt csak azt: milyen a típusosán jellegzetes általános értékelő és ítélő beállítódásvilága annak a magyarságnak, amelyik — bocsássuk azonban előre ezt az igen megnyugtató tételt —, exakt személyiségi vizsgálataink eredményei szerint, éppen végső, természetes lelki szükségletei és általános beállítódásai tekintetében bír a legsajátosabb és legrendkívülbb értékű „magyar” jegyekkel?

A sajátosan magyar értékelő, ítélő, viselkedési életbeállító alapeljegyek. A magyar ember önmagát, elsődleges és egészséges ösztönös, alapon, pozitív irányban értékeli; önérzetes, eredetileg önbízó, bizonyos fokig egyenesen „rátart”. Kisebbségi érzésekben nem igen szenved, éppen ez teszi lehetővé, hogy egyszerűen és természetesen komoly és szerény, gyakran férfiasan szerény is maradjon, és — mint ilyen — ne szoruljon reá még az önmagával szemben való színjátszásra, alakoskodásra, vagy csak pózolásra se. Képes az önmagával szemben való őszinteségre és a maga gyöngéinek világos belátására — ha csak önmagától nem is mindig hajlamos is erre és kifelé, mások felé még kevésbé szereti e gyöngeségeit elismerni. (Van nép, amelyik erre sokkal könnyebben hajlamos — bár a helyes önismeretre jóval kevésbé képes — és amelyik nem egyszer egyenesen tetszeleg a maga gyöngéinek feltárásában: igazában ekkor sem adva helyes képet magáról, azért sem, mert pózol és alakoskodik ebben az önmegmutatásban; vallomásai csakúgy nem teljesen megbízhatók, mint pl. a hisztériás egyén önvádolásai. Gyöngeségeit is olyan álruhába öltöztetve sorolja elének, hogy valami — nem igazi — értéket véljünk találni benne, hogy valami „morális” értéket is lássunk már abban a pusztán tényben is, hogy ő ilyen őszintén maga fölé emelkedő vallomásra képes. Sokszor igen gyanús — mert célzatos és nem egyszerűen őszinte — vallomások ezek, önérdeket szolgálnak és esetleg mások fele vágnak.) A típusosán magyar embernek e természetes, egyszerű és komoly önértékelése olyan fokú, hogy általában kevés hajlandóságot enged számára a maga ítéleteinek, maga^» tartásának, cselekedeteinek revíziójára. Belejátszik ebbe konzervatív hajlandósága, büszkesége, stb. is és valami egyenes, felelősséget vállaló stb. morális színeződés is. „Ha már így mondtam, így tettem: így van jól” és, ha nincs is jól, „ha mondtam, hát vállalom érte a felelősséget”. Általában nem nagyon hajlandó a magyar a maga mássá, jobbá, tökéletesebbé formálásán való állandó és céltudatos munkálkodásra sem. Bizonyos „ambíciói” is erőtlenekek; e pontokon sok más nép „előtte” van

— annak ellenére, hogy sok más néppel szemben alapvetőbb jellegzetessége az állandóan az értékes felé, a „derék” dologra, a „nemes”-re, a tökéletesre nézés és az ezekre irányuló egészséges, természetes igény is: „én már ilyen vagyok, ilyen is maradok” stb. Mintha önmaga olyan érték volna, amelyik — még ha tudja vagy legalább sejti is a maga gyöngéit — nem is szorul a tökéletesedésre: „jó vagyok (vagy: „szép vagyok” stb.) így is, akinek nem tetszik, ne fogadjon el” (vagy: „ne nézzen rám” stb). Egyúttal a korlátozatlan-kötetlen egyéni függetlenségnek, szabadságnak szeretője, aki önmaga akar maradni és (feltűnően nagy mértékben) önmagának elég is tud lenni, kevéssé szorul másra, és akiben ez a függetlenségi és szabadságvágy korántsem jár együtt a szabadosságnak túlzásaival, sőt csak vágyával sem. Egy kis szeszélyes önkényeskedéssel azonban együtt jár: gátolatlanságszeretetével természetes önkorlátozás és mértéktartás párosul, temperamentuma lendületének ellenére is. Önmagát éppenúgy — és természetesen — értékeli, mint ahogy értékeli a maga konkrét adottság-jellegében a valóságot, a realitást. Nagy problémát nem csinál belőle, — sok másféle embertől eltérően. Nem helyezi csak magát előre és a valóság igazságát hátra, hogy aztán az utóbbit a maga érdekében csűrje-csavarja, a maga számára — az objektív igazság rovására is — a legtöbb hasznot csalva ki belőle.

Már a fentiekből is kitetszik, hogy sokféle és mély morális színeződés kapcsolódik ehhez a büszke önértékeléshez. Nemcsak komolyság és egyenesség, de a bátorság és a felelősség vállalás képessége is, az objektív igazságra való törekvés rendkívüli fokú képessége, az önmérséklet, az igazi, őszinte önmaga felé kerülés képessége stb. is. Egyszerre tud büszke és szerény lenni, önértékelő és a mások értékességét elfogadó, sajátos és gyakorlatilag épen nem minden tekintetben sikeres módon önérvényesítő és a mások érvényesülését megengedő, a realitáshoz józanul tapadó és játékos fantáziájában a csodák és mesék végtelenjében csapongó. Ám soha nem sző embertelen, kegyetlen meséket. Dicsekvései sokszor — a túlzott öndícséretek mindig — játékosak, hárijánososak. Tudatosan, vagy félig tudatosan játékos-fantáziás kompenzáció ez a tényleges realitásban való, viszonylag sajnos nem is nagyon komoly ambícióval és „körmös” munkával keresett kielégülés hiányáért, amelyet úgy nyilatkoztat meg mások felé, hogy azok is csak játéknak vegyék. Nem a déliek hiú és sokszor alaptalan önmagasztalása ez, nem komolyan magáraöltött kényszer-póz és feltűnést kereső komoly teatralitás: csupán önmagát és másokat szórakoztató, könnyedén tetszelgő tréfás játék. Játékosság és komoly öntudat, — mint a gyermeki naivság és a férfias komolyság is — egy-

szerre és egymásmellett, de soha egybe nem zavarodva jelentkezik a magyarban; még a Peer Gynt-típus is éppenúgy idegen a magyar lelkiségtől, mint pl. az érzelgősség.

Már a fentiekben is sok az utalás a mások felé és a „nem-én” egyéb körei felé (az élet és a világ, a mindenség különböző területei, feladatai és értékei felé) irányuló sajátos magyar beállítódásra. A „nem-én” összes körei felé — így az elvek és értékek síkjai felé is — komoly „tartás”-sal, személyi súllyal és alapjában morális igényekkel fordul a magyar ember; eredeti, egészségesen bízó, értékívő és értékigenlő magatartásban, nyíltan és alapvető jóakarattal kitaruló lélekkel. A más, többi személyeket és az életet is, az értékeket, az elveket és az eszményeket is csakúgy pozitíve értékeli, mint saját magát. Értékvilága nem szakad ketté, egy önös és egy egyébérdekű (és csak az előbbit szolgálni hívatott) érdekeltségszférára. Így józan maradhat mind saját magával, mind a realitással, mind az elvontságoknak, a transzcendenciáknak, az élet misztikumainak köreivel szemben. Eredeti, természetesen bízó hajlamainál fogva — összhangban temperamentuma lendületével is — a derűre beállítódott, de (szintén természetes-elsődleges forrású) hangulati változékonysága, sőt bizonyosfokú szeszélyessége változatossá, érdekessé, dinamizmussal teljessé bélyegzi hangulati világát is. Nem szeret komoly dolgokkal, sem igényekkel, sem problémákkal, sem az érzelmekkel, sem a moralitás kérdéseivel, sem az értelem logikai eszközével felszínesen játszózni, nem szereti a pojácáskodást, sem a komolytalanságot, sem a gyermekes éretlenséget, sem a nevetségességet, sem a gyávaságot. Mindezekből az ő magától idegen jegyekből is sokat képes azonban megérteni. Egyáltalában sokoldalú megértő képesség jellemzi, amelyikhez a humanitás és méltányosság mély morális jegyei is kapcsolódnak. Temperamentumának legtöbbször fel-fellobogó és csak ritkán állandó kitartású lendülete, ha megfogyatkozik, a közöny és érdektelenség, meglepő lomhaság magatartása lehet reá jellemző, különben viszonylagosan magasabbfokú érzékenysége ellenére. Ugyanígy váltja fel természetesen bízó optimizmusát és bizalmas nyíltságát, valamint hangulati derűjének és könnyen lelkesedésének csapongásait — a már említett és közönségesen ismert hangulati szeszéllyel is kapcsolatosan — a gyors levertségnek, csüggedtségnek eredetileg csak átmeneti hangulati, törekvési, akarati bénultsága, az ételcsalódásoktól felerősödött bizalmatlanság és magában zárkózó szűkszavúság állapota. Azonban a tartós pesszimizmus, a tartós közöny vagy a magamegadás állapota sohasem tud uralkodni rajta. A mondott alapjegyek a magyar magatartásának sok-sok érdekes vonását teszik még mélyebbről értelmezhetőkké.

Így még a látszathalál állapotának mélyén is ott lappangó és csak a felszabadító friss fuvallatra váró izzó paráznak lángba lobbanásra való képességét, az élettelen mozdulatlanság letargiájában is ott feszülő és a kedvező alkalommal kitörni képes magyar életvágyat és lendületet, a magyar passzív rezisztencia sajátos erejét, az örök magyar legyőzhetetlenség mély, ősi, primitív, máig megőrzött fundamentumát.

Más személyekkel szemben a jóindulatú, bízó és bizalmas, elfogulatlan felénk fordulás jellemzi a magyart. Világszerte „epitheton ornans”-aként ismerik lovagiasságát. Ez is vendégszeretete és sokszor ugyan zajoshangú, de máskor utánozhatatlanul „úri” magyar tónusú vendéglátása is e vonatkozásban jelzi a morális színeződést, csakúgy, mint megértő és méltányos türelmessége. Szeret ugyan itt-ott valami fölényt mutatni az idegen felé, mintegy a maga súlyát, értékét felcsillantatni előtte, de annak megalázását, megbántását, leigázó elnyomását, a rajta való erőszakos vagy csak tetszelgő tartós uralkodást távolról sem kívánja. Ha temperamentumos lendületében esetleg igaztalanul bántott meg mást, szégyenkezve restellkedik és őszintén bánkódik miatta. Mint már említettük, szeret játékosan dicsekedni, hetvenkedni, hárijánoskodni mások előtt, de nem öncsalóan, sem mást komolyan megcsalni nem akarva.

Jegyzet:

* A szerző kutatómunkájának további eredményeit második kötetünkben adjuk. A szerkesztők.